

поблизу менонітських поселень. Ці групи населення запозичили чотиріпільну систему з “чорним паром”, почали вирощувати картоплю та використовувати менонітські землеробські знаряддя.

Джерела та література

1. Корнис И. О состоянии хозяйства в Молочанских Менонистских колониях в 1843 году // Журнал Министерства государственных имуществ. – 1844. – Ч. XI.
2. Державний архів Одеської області.
3. Штах Я. Очерки из истории и современной жизни южнорусских колонистов. – М., 1916.
4. Російський державний історичний архів.
5. Клаус А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. – СПб., 1869. – Вып. 1.
6. Скальковский А.А. О хлебопашестве в Новороссийском крае // Журнал Министерства внутренних дел. – 1851. – Кн. 7.
7. Державний архів Дніпропетровської області.
8. Кабузан В.М. Заселение Новороссии в XVIII – первая половина XIX в. – М., 1976.
9. Полное Собрание Законов Российской империи. – Собрание II. – Т. XII. – Отд. I. – №15296.

SUMMARY

This article is dedicated to the problem of the development of agriculture in Mennonite colonies in the south of Ukraine. Branches of agriculture such as growing of grain, gardening, planting of mulberry, productivity, crop rotation and usage of “black fallow” are examined in work.

Б.А. Бровко, В.М. Кириченко

ЗВ'ЯЗКИ Я.П. НОВИЦЬКОГО З ВІДОМИМИ ДІЯЧАМИ НАУКИ І КУЛЬТУРИ

Відомому запорізькому краєзнавцю Якову Павловичу Новицькому протягом всього життя щастило спілкуватися з багатьма відомими діячами у галузі освіти, науки і культури. Але це не було просте везіння, бо Яків Павлович вмів обирати собі друзів й партнерів для спілкування. Вперше ця риса характеру вченого проявилась під час зустрічі тоді ще молодій людини Я.П. Новицького з організатором початкових земських шкіл півдня України, відомим педагогом, бароном М.О. Корфом. Микола Олександрович не тільки наставив Якова Павловича на шлях педагогічної роботи (саме після зустрічі з бароном Новицький став вчителем), але і знайшов у ньому однодумця, доброго помічника. Корф неодноразово запрошував починаючого педагога “на відпочинок” до своєї садиби у с. Нескучному (тепер Великоновоселівського району Донецької області) і там допускав його до свята святих любого науковця – власної бібліотеки. Певні натяки дають нам можливість припустити, що саме у бібліотеці М.О. Корфа Я.П. Новицький зустрів історичні праці М.І. Костомарова, в яких вперше і дізнався про свого пращура Г.І. Новицького. Залишається лише гадати про зміст розмов і дискусій, що проходили між Миколою Олександровичем і Яковом Павловичем. На жаль, писемних свідощів такого спілкування не збереглося. Разом з тим, у фонді рукописів Інституту мистецтвознавства, фольклористики і етнології (далі ІМФЕ) ім. М.Т. Рильського НАН України знаходяться листи від Корфа до Новицького за 1881-1883 рр., які підтверджують щирість стосунків між цими людьми [1].

Новицький підтримував тісні контакти з багатьма краєзнавцями України, але особливо потрібно виділити його зв'язки з відомим колекціонером історико-

культурних пам'яток Чернігівщини Василем Васильовичем Тарновським та визнаним дослідником Катеринославщини Олександром Миколайовичем Полем.

Виходячи з неопублікованих до цього часу листів Василя Васильовича до Якова Павловича, які зберігаються у фонді рукописів ІМФЕ ім. М.Т.Рильського НАН України, видно, що останній неодноразово передавав або надсилав Тарновському знайдені після археологічних пошуків предмети давньої матеріальної культури, особливо козацької. Так, в листі від 14 вересня 1887 р. на запитання Новицького, чи потрібні Тарновському запорозькі кресало і ядра, Василь Васильович відповів: “Прошу Вас брать их с обозначением где найдены, сколько попадаетеся, а что касается до каменных баб, то я б очень желал бы их достать. У меня нет ни одной. Не пренебрегайте ничем запорожским. Куски железа, присланные Вами в отдельной бумажке – хорошая вещь...” [2].

В іншому листі, від 29 квітня 1888 р., після повернення з Петербургу, Тарновський написав Новицькому: “Премного Вам благодарен и дружески жму Вашу руку за присланные вещи, в особенности за котел Вами называемый. Мне кажется, это не котел, а запорожская литавра, стоявшая на зборном месте запорожцев, и употребленная теперь вместо котла” [2]. Надіслані Новицьким предмети напочатку знаходились у музеї Тарновського, який налічував тоді три відділи: доісторичний, Київської Русі й козацької старовини [3.-С.28]. Саме частина речей з останнього відділу й була використана І.Ю.Репіним під час роботи над картиною “Запорожці”. Пізніше, вже після смерті Василя Васильовича, передані Яковом Павловичем речі перейшли до Чернігівського музею, експозиційною основою котрого і стала колекція Тарновського.

Я.П.Новицький активно співробітничав і з О.М.Полем. У фонді рукописів ІМФЕ ім. М.Т.Рильського НАН України зберігається лише один лист за 1887 р. [4] від Олександра Миколайовича до Якова Павловича, що підтверджує ділові стосунки між кореспондентами. На жаль, зараз не можна встановити ні кількості, ні переліку експонатів, переданих вченим із Олександрівська у Катеринослав до того, як директором міського музею став друг і однодумець Новицького Д.І.Яворницький, але зрозуміло, що надходження речових свідок життя людей у минулому відбувалось.

Яків Павлович підтримував зв'язок з багатьма відомими в Україні і за її межами вченими. Так, про зроблені на острові Хортиці під час археологічних розкопок знахідки Я.П.Новицький сповістив професора Київського університету В.Б.Антоновича з проханням допомогти надрукувати цей матеріал, на що Володимир Боніфатієвич відповів: “По моему мнению материал Ваш составляет весьма ценный вклад для “Киевской старины” [5]. Пошуки вкрай необхідної з археології літератури надали можливість краєзнавцю з Олександрівська знову звернутись до видатного історика за допомогою у придбанні деяких потрібних книг: “Труды Ваши по археологии меня чрезвычайно интересуют и я безконечно рад иметь их у себя в возможно полном виде” [6]. Звіти проведених експедицій й найбільш цікаві знахідки також надсилались Новицьким Антоновичу.

Я.П.Новицький вів жваве листування з М.Ф.Сумцовим і сповіщав його про власні наукові плани. В одному з листів Микола Федорович писав: “Ожидаю обещанных Вами этнографических статей, которые представляют для меня большой интерес” [7]. Недаремно саме М.Ф.Сумцов назвав вченого з Олександрівська “самым крупным вкладчиком Юго-Западного Отдела Географического Общества и Харьковского историко-филологического общества” [8.-С.7].

На початку своєї наукової діяльності Я.П.Новицький звернувся до І.І.Срезневського з проханням допомогти йому в друкуванні добутих матеріалів. Ізмаїл Іванович відповів, що “филологическое общество не имеет средств для издания и ничего не издаёт” [9]. Разом з тим він порадив молодому вченому

звернутись до Леоніда Миколайовича Майкова, першого видавця “Краткого описания о народе остяцком” Г.І. Новицького. І.І. Срезневський писав, що Леонід Миколайович “сам любитель и знаток народной словесности может вполне оценить Ваш труд и вероятно даст ему ход” [9].

Постійне листування було й між двома друзями – Д.І. Яворницьким та Я.П. Новицьким. “Коли саме відбулося знайомство Яворницького з Новицьким, точно сказати не можна. Очевидно, десь у 1883 р., відколи й починається листування між ними” – так стверджувала відома дослідниця спадщини Д.І. Яворницького М.М. Шубравська [10.-С.155]. На протязі багатьох років між Яковом Павловичем і Дмитром Івановичем підтримувався постійний тісний науковий зв'язок. Про щирість відносин між вченими говорять самі за себе дуже чуйні звернення Дмитра Івановича до Якова Павловича: “Щирий і коханий друже!”, “Сердечный и святой человек!” та інші. Коли Новицький прищеплював у свого старшого сина Костянтина, на котрого й покладав великі надії, любов до рідної України, ці намагання ученого поділяв і Д.І.Яворницький. В одному з листів Дмитро Іванович писав: “Прийми од мене оцей подарунок. Мені хотілось, щоб цю книгу читав твій хлоп'яга Костя і щоб він уже змальству любив так щиро нашу неньку Україну, як любимо ми її. Читай йому цих “Тайдамаків”, – вони далеко западуть в душу дитини” [11.-С.49].

Чималу частину в листуванні Яворницького до Новицького складає обговорення різних наукових або організаційних проблем, в рішенні яких вчені допомагали один одному. Так, неодноразово Дмитро Іванович просив Якова Павловича допомогти роздобути йому ті чи інші книжки, фотокартки та інші матеріали. В листі від 18 листопада 1886 р. Яворницький писав Новицькому: “Вышли ради бога фотографию Ново-Московского собора и как можно скорее. Я начал печатать свои записки по Запорожью и как раз дошёл до Ново-Московского собора ... Посылку книг получил, шлю тебе великое спасибо” [11.-С.49]. Подібні звернення, але не так часто, надсилались і олександрівським вченим до свого друга.

Викликає інтерес й те, що в складанні географічних карт або планів різних міст Запорізького краю Дмитро Іванович більше покладався на досвід Якова Павловича, а ніж свій: “Напиши мені, та небеспрменно напиши карту Днепра от Будиловского порога и вниз до Хортицы с указанием всех островов, каминцев, заборов, балочок. Дуже треба. Я сам маю койчто задля того, але ж і собі так не вірю, як тобі” [11.-С.50]. Інколи Яворницький надсилав Новицькому для правки свої статті. Так, у листі від 18 травня 1886 р. Дмитро Іванович писав запорозькому адресату: “Если ты переписал и подправил мою статью «Переправа через днепровские пороги», то перешли её в Киев на имя Ф.Г. Лебединцева для напечатания” [12.-С.57], а саме Лебединцев з 1882 по 1887 рр. був редактором і видавцем часопису “Киевская старина”.

У серпні 1902 р. Б.Д. Грінченко звернувся до Д.І. Яворницького з проханням надіслати матеріали для “Словника української мови”, який готувався на зразок “Толкового словаря живого великорусского языка” В.І. Даля. Дмитро Іванович взяв участь у підготовці цього “Словника”, запропонувавши зі свого боку 1515 слів. В той же час Яворницький дізнався про те, що в Катеринославі після смерті слідчого, етнографа, члена Південно-Західного відділу Російського географічного товариства Г.А.Залюбовського залишився зібраний ним цінний етнографічний та лексикографічний (близько 10000) слів матеріал, котрий потрапив до рук слідчого А. Майдачевського. Віддати цей матеріал Яворницькому Майдачевський категорично відмовився. Тоді Яворницький звернувся до Б.Д. Грінченка з такою пропозицією: “То Ви напишіть Якову Павловичу Новицькому (власний дом), нехай він од Вас піде до того гаспіда та усовістить його. А Ви скажіть, що на Новицького “взирає” увесь Київ” [13.-С.218].

Ще на початку своєї педагогічної діяльності Я.П. Новицький приділяв велику увагу вивченню флори і фауни Запорозького краю. Його знання, зокрема, у світі

рослин, були такі, що М. Анієнков, автор ботанічного словника, в листі з Петербургу від 1877 р. [14] звернувся до Новицького з проханням доповнити цей словник і висловити щодо нього свої зауваження. Не випадково Я.П. Новицький став співробітником Петербурзького університету по дослідженню рослин Катеринославської флори, про що говорять листи до нього ректора цього університету, відомого ботаніка А.М. Бекетова [15].

Особисто знайомими з Я.П. Новицьким були поет, фольклорист і етнограф І.І. Манжура та мовознавець, фольклорист і етнограф О.О. Потебня. Свою фотокартку на добру згадку про тривалі сердечні розмови подарував Якову Павловичу драматург, актор, режисер і композитор М.Л. Кропивницький, з яким познайомив Новицького Яворницький. “Карточку Марка Лукича Кропивницького получил и прошу Вас передать ему від мене поклон і щиро дяку за дорогу пам’ять” [16.-С.64], – писав 2 листопада 1884 р. Яків Павлович до Дмитра Івановича.

Я.П. Новицький підтримував тісні зв’язки з багатьма видатними вченими, представниками освіти, науки і культури не тільки України, а й Росії. Серед знаменитостей, котрі найбільше вплинули на долю і наукову діяльність дослідника із Олександрівська, слід виділити: М.О. Корфа, завдяки якому Новицький став на важкий шлях освітянина; В.Б. Антоновича, котрий не тільки через свої друковані праці став учителем Якова Павловича, але і фактично добрим радником у багатьох науково-практичних справах; Д.І. Яворницького – близького друга, одностудця і в якійсь мірі спадкоємця Я.П. Новицького. Яків Павлович завжди щиро ділився здобутим матеріалом із знайомими-дослідниками. Підтвердженням таких висновків є чисельні листи до нього прихильників його досвіду і таланту науковця.

Джерела та література:

1. Інститут мистецтвознавства, фольклористики і етнології (далі ІМФЕ) ім.М.Т. Рильського НАН України. Фонд рукописів. – Ф. 4-3/61. Корф М. Листи до Я.П. Новицького. 1881-1883 рр. та без дат.
2. Там же. – Ф.4-3/81. Тарновський В.В. Листи до Я.П. Новицького. 1887-1888 рр.
3. Скрипник Г.А. Етнографічні музеї України. – К., 1989.
4. ІМФЕ ім.М.Т. Рильського НАН України. Фонд рукописів. – Ф. 4-3/80. Поль А.Н. Письмо к Я.П. Новицкому. 1887 г.
5. Там же. – Ф. 4-3/66. Антонович В. Листи до Я.П. Новицького. 1883-1888 рр. Та без дат.
6. Наукова бібліотека ім. В.І. Вернадського НАН України. Інститут рукописів. – Ф.Х. – № 47082. Лист Я.П. Новицького до В.Б. Антоновича.
7. ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України. Фонд рукописів. – Ф. 4-3/76. Сумцов Н. Письма к Я.П. Новицкому. 1885-1913 рр.
8. Сумцов Н.Ф. Об этнографическом изучении Екатеринославской губернии // Сборник статей Екатеринославского научного общества по изучению края. – Екатеринослав, 1905.
9. ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України. – Фонд рукописів. – Ф. 4-3/55. Срезневський Изм. Письмо к Я.П. Новицкому. 1877 г.
10. Шубравська М.М. Д.І. Яворницький. Життя, фольклорно-етнографічна діяльність. – К., 1972.
11. Олійник-Шубравська М.М. 50 листів Д.І. Яворницького до Я.П. Новицького // Наука і суспільство. – 1988. – №11.
12. Олійник-Шубравська М.М. 50 листів Д.І. Яворницького до Я.П. Новицького // Наука і суспільство. – 1988. – №9.
13. Шубравська М.М. Д.І. Яворницький. Життя, фольклорно-етнографічна діяльність. – К., 1972.
14. ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України. Фонд рукописів. – Ф. 4-3/52. Аниєнков Н. Письма к Я.П. Новицкому. 1877 г.
15. Там же. – Ф. 4-3/50. Бекетов А.Н. Письма к Я.П. Новицкому и копия списка названий растений Новицкого Я.П. 1875 г. и без дат.

16. Абросимова С., Ульяновський В. Повернені із забуття. (Доля архіву та листів Я.П. Новицького) // Наука і суспільство. – 1991. – №12.

SUMMARY

The paper deals with a brief analysis of correspondence of Ya. P. Novytskiy, a well-known Ukrainian ethnologist, folklore specialist, regional ethnographer and teacher, Corresponding member of NAS of Ukraine with outstanding enlighteners, scientists and cultural leaders (M.O. Korf, V.V. Tarnovskiy, O.M. Pol, M.F. Sumtsov, I.I. Sreznevskiy, D.I. Yavornytskiy, V.B. Antonovych, M.L. Kropyvnytskiy et al.).

Ф.Г. Турченко

ОСТАННІ РОКИ У КИЄВІ (Фрагмент із біографії Миколи Міхновського)

З Києвом у Миколи Івановича Міхновського пов'язано декілька періодів життя. Перший і найбільший з них продовжувався з вересня 1891 по лютий 1899 рр., тобто трохи більше семи з половиною років. У Київ Микола приїхав 18-річним, а виїхав із нього 26-річним. Це були роки становлення Міхновського як професійного правника. За цей час він закінчив юридичний факультет Київського університету й у 22-річному віці почав працювати за фахом. Разом із тим, у ці роки відбувалося формування Миколи Міхновського як переконаного українського самостійника, ідеолога й політика. Студентська частина цього періоду (1891 – 1895 рр.) описана у нашому попередньому нарисі “Микола Міхновський: студентські роки (Фрагмент біографії)”, опублікованому у 10 числі “Наукових праць історичного факультету Запорізького державного університету” (Запоріжжя, 2001) [1.-С.72-91]. Тепер мова йтиме про роки його життя у Києві після закінчення університету – період, що охоплює події із середини 1895 – по лютий 1899 рр.

У політичній історії України ці роки займають особливе місце. Українське суспільство у ході складної й хворобливої внутрішньої еволюції відходило від аполітичних, по-можливості, легальних форм вияву своїх інтересів і впритул підійшло до створення політичних партій з чіткими програмними принципами та ідеологічними орієнтирами. Молодь знаходилася на вістрі цих процесів. Вона вперто тягнулася до політики, відкидаючи нерішучість і непослідовність старшого покоління.

Своєрідним чином процес розмежування в українському суспільстві прискорювали зовнішні фактори. У 1897 р. у Києві був організований Союз боротьби за визволення робітничого класу, члени якого вважали себе частиною загальноросійського робітничого руху і поділяли марксистські погляди. У 1897 – 1898 рр. відбулося оформлення двох російських політичних партій – соціалістів-революціонерів і соціал-демократів, які діяли на нелегальній основі. Ці партії претендували на роль всеросійських і, оперуючи інтернаціоналістськими гаслами, прагнули взяти під свій вплив українську молодь. Лідерам українських старих громад у цих умовах загрожувала небезпека залишитися “генералами без армії”, а українському народу – без власної політичної еліти. Ця перспектива викликала збурення в українському суспільстві. Зокрема, вона дуже хвилювала Івана Франка, який у рецензії на книгу А. Фаресова “Народники і марксисты”, написаній у 1899 р., назвав російський соціал-демократизм “для українства далеко гіршим ворогом, ніж російське самодержавіє і російська цензура. Бо коли самодержавний тиск є тиском фізичної сили і, так сказати, в’яже руки, то соціал-демократизм краде душі, напоює їх густими і фальшивими доктринами і відвертає від праці на ріднім ґрунті” [2.-С.272].